

ЧАСТИНА І.

Тут Звіринець, там Руриська,
Райська гора, Сторожисько,
Та ще й Бабина гора.
Під Звіринцем — он Хатки,
А навпроти — то Сілки.
Нижче Сілка — став-вода,
Простягнувсь до Лапшина.
Праворуч... т. так! Адамівка,
Село Посухів й Жовнівка.
А за ними — Потутори,
В'ється Липа Золота...
А у далі... що за гори?
Це ж Лисоня дорога!
Там стрілецька Честь і Слава
Повік ясні... мов заграва!

- - - - -

Ви думали про Куряни?
Ні! Це ж славні Бережани!

ПРАІСТОРИЧНІ Й РАННЬОІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ БЕРЕЖАНЩИНИ

Сучасна Бережанщина лежить на найвищій частині Подільської височини, яку видвигнув, кілька мільйонів років тому, горотвірний підземний рух з Галицько-Басарабського неогенного моря в молодшій фазі третинного (терцієрного) періоду геологічної історії землі. Багато пізніше в першій половині наступного чвертинного (квартерного) періоду настала в усій північній та середній Європі катастрофічна зміна клімату, спричинена, мабуть, пересуненням бігунів землі. Могутній льодовик, кількасот а то й більше метрів затовщини, просунувся з півночі на галицькому відтинку, в своєму найбільшому поширенні аж по лінію Перемишль-Самбір-Львів-Тернопіль і зупинився саме в північних

межах теперішнього Бережанського району. В культурному розвитку людства це була старша кам'яна (палеолітична) доба, названа так за матеріалом (кремінь, камінь), з якого первісна людина виробляла своє перше ужиткове знаряддя.

Перша людина в Україні появилась десь на початку цієї доби, приблизно 300 тисяч років тому, в середньому Подністров'ї. Полюючи на мамутів, насорогів, бізонів, печерних ведмедів та північних оленів, що блукали тоді по холодних арктичних степах на південь від льодовика, ці перші кочівничі гурти найдавнішого населення України повільно просуvalись вгору Дністром і його притоками, в міру відступу льодовика на північ, спершу Серетом на західне Поділля й Волинь, пізніше Золотою Липою на подільську височину — на Бережанщину. Сліди цього найдавнішого її населення виявив там Ю. Полянський у 1927 р., на території самого міста Бережан. Це були три стоянки, місця постою ловців мамутів з так зв. оріняцької доби (молодший палеоліт): одна на схилі гори Лисоні, друга на східньому березі ставу в місці „за рікою”, третя — в першій цегельні. Знайшли на тих стоянках кістки дилювіяльних тварин, багато крем'яних ядрищ (робочий сирівець), готове крем'яне знаряддя (різаки, шкребла) і багато дрібних відпадків з ядрищ, що вказує на існування палеолітичної кременярської робітні на схилі Лисоні, приблизно 40 тисяч років тому.

Після того настала, мабуть дуже довга перерва в заселенні теперішньої Бережанщини — бодай не виявлені там ще його сліди — і тільки з молодшої кам'яної (неолітичної) доби 5.000-1.800 до Христа є знахідки, що вказують на збільшену кількість населення цих теренів. Нарівні з тодішнім населенням других частин теперішніх українських земель, праісторичні „Бережани” займалися тоді вже примітивного управом рілі при допомозі кам'яних та кістяних мотик, стали плекати домашню худобу та вміли вже ліпити глиняний посуд, варити страву, ткати полотно на одяг. Сліди селищ з того часу були виявлені в Мечищові та на межах Конюхів і Медової. Окремі кам'яні сокирки й ножі як сліди перебування там неолітичного населення були знайдені в Будилові, Поручині й Слободі. В суміжній Підгаєччині жили тоді трипільські племена, прапредки українського народу, з прикметною мальованою керамікою, і пам'яток по них треба сподіватися теж на Бережанщині.

В молодшій частині неолітичної доби, біля 2.500 до Хр., прийшло на західні українські землі з убогих піскових околиць Прибалтики, горі Вислою й Сяном, напівкочівне плем'я, яке ховало своїх покійників у скриньках, дбайливо складених з кількох кам'яних плит. Один такий скриньковий гріб виявили випадково теж на Бережанщині, в с. Вибудові, у 1935 р., але без детальних досліджень селяни засипали його назад. Прихід цих нордійських імігрантів дав початок товарообмінним зв'язкам праісторичної Бережанщини з прибалтійськими країнами, засвідченим, покищо, бойовими кам'яними топірцями північного типу, що їх знайшли в Бишках і Плотичі.

Могили з обрядово скорченими кістяками й кам'яними бойовими топірцями та глиняним посудом, прикрашеним відтисками шнурка („шнурова кераміка”) у могильному виряді „на той світ”, що їх відкопали в Підвисокім і Плавучі Великій, були залишені на Бережанщині середнь-європейськими войовничими напівкочівниками, що під кінець III тисячоліття до Хр. прийшли зі Шлезьку вздовж Висли і, шукаючи кращого прожитку, широко розбрелись по Галичині й Волині.

Досі ще не відомо про будь-які знахідки на Бережанщині з бронзової доби (1800-800 до Хр.), коли на зміну каменю прийшов новий ужитковий матерія — бронза. Тільки з початку залізної доби (800-500 до Хр.), з часу винайдення способу виробляти набагато дешевше залізне знаряддя, з часу широкого розвитку хліборобства й скотарства та виникнення патріархального суспільного ладу в Україні — було принагідно добуто із землі кілька глиняних посудин так зв. висоцької культури (с. Висоцьке біля Бродів), в околиці м. Бережан та в Котові. Останків житлових споруд та поховань з того часу на Бережанщині ще не знаємо, як нема там ще знахідок і з другої половини (500 - 0 до Хр.) останнього тисячоліття до Хр.

У перших століттях по Хр., у так зв. сармато-римській добі (1-375

по Хр.), західнім боком сучасної Бережанщини проходив римський торговельний шлях з Подністров'я в околицю теперішнього Львова і далі на Волинь. Він позначений скарбом срібних римських монет — динарів (245 штук) з рр. 68-217, викопаних у Бертасові, та окремими римськими монетами, знайденими у Котові і Мечищові. Цим самим шляхом дісталися з долишнього Подністров'я на Бережанщину і римська бронзова фібула для спинання одягу, виорана в Гуляйполі. Ці знахідки вказують вже на густіше заселення того терену. Слідів селищ та поховань з римської доби на Бережанщині ще не знаємо, і можна тільки здогадуватись, що з того часу походила глиняна урна-попільниця із спаленими людськими (!) кістками, що її викопали у 1913 р. в Раю та передали в поміщицький двір.

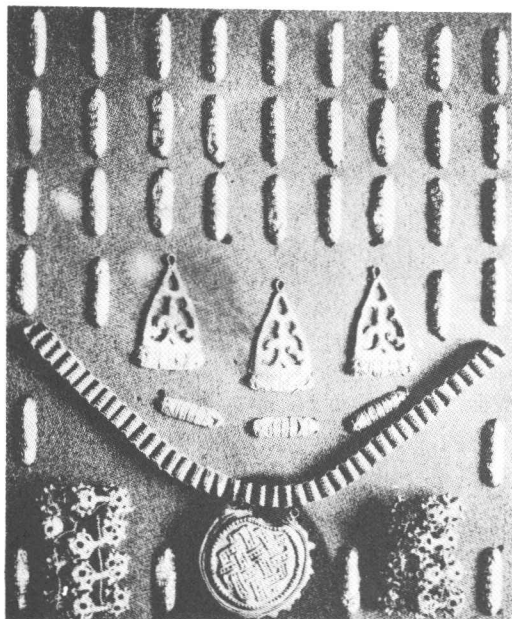
З ранньоісторичної, княжої доби, маємо на Бережанщині вже багато більше пам'яток, що вказують на ще густіше заселення території, що організаційно належала спершу, мабуть до Теревовельського князівства, а пізніше до Галицько-Волинської держави. В Будиліві, Гиновичах, Куропатниках та Урмані збереглися останки укріплених городищ княжої доби, в Августівці, Плавучі Великій та Урмані були розкопані погребнища, а в Лапшині і Літятині окремі поховання з того ж часу.

У с. Вербові випадково викопали скарб із срібних прикрас з XII ст. київського виробу, що зберігався до другої війни в Музеї НТШ у Львові. У Вибудові знайшли бронзовий нагрудний хрестик-складень (енколпійон), у Гиновичах бронзовий перстень та горщик, а десь на околиці Бережан різьбар М. Гаврилко викопав під час першої світової війни два срібні ковтки з гробу західнього типу. У Баківцях вирили із землі в 1860 р. дуже рідкісний скарб монет з XIV ст., з якого дісталися три півгроші руські і один львівський до нумізматичної збірки єпископа Івана Ступницького в Перемишлі.

З пізніших історичних часів походить Бережанський п'ятикутний замок, збудований воєводою Сєнявським у 1554 р., та руїни оборонного костела, що був зруйнований татарами у 1674 р. З тих самих часів походять і скарби польських та шведських монет, викопані в Лісниках і Рибниках. Їх закопано для безпеки в землю в неспокійних часах польсько-турецьких воєн у другій половині XVII ст.

Пізніші, вже після-княжі замки були колись у Мечищові та Нарасві. Сьогодні збереглася там лише сама назва „замчисько”. Сліди давніх монастирів були ще кілька десятиків років тому, на початку цього століття, у Мечищові та в Рибниках.

Крім того, є ще на Бережанщині пам'ятки старовини, походження яких не досліджене. Це могили по полях здебільшого вже дуже порозуровані, у Гиновичах, Куропатниках, Мечищові, Нарасві. В Курянах відкопали у 1937 р. підземні муровані льохи, а в Слободі Золотій гріб бойовика з поржавілим мечем. Доля знахідки не відома.

Срібний скарб (срібні прикраси) з княжої доби XI-XII стол. знайдений в селі Вербові пов. Бережани (збірка музею НТШ у Львові).

можемо відтворити, хоч фрагментарно, життя-буття праісторичного населення Бережанщини.

Ці знахідки допомагають нам ствердити майже безперервне заселення цієї частини українських земель від старшої кам'яної аж по історичну вже, княжу добу; вони дають уявлення про суспільний лад, головні види господарства і виробництва та інші вияви матеріальної культури праісторичної людини на Бережанщині, виявляють якоюсь мірою її духове обличчя й мистецькі уподобання, вказують на форму поховань і зв'язані з тим культові обряди. На підставі наявних археологічних матеріалів можемо вкінці ствердити споконвічну етнічну й культурну єдність праісторичної Бережанщини з усіма другими частинами українських земель.

* * *

Згадані „рухомі” пам'ятки (гроші, зброя...) з Бережанщини зберігалися більшістю в археологічному відділі Культурно-історичного Музею НТШ (сьогодні в Державному Музеї) у Львові, деякі в Музеї „Рідної Школи” в Тернополі, в археологічному кабінеті Львівського університету та в Музеї Польської Академії Наук у Кракові, а про кілька з них повідомили окремі тямучі любителі нашої української старовини.

На перший погляд могло б здаватися, що названі тут, іноді невеликі, знахідки не мають особливого значення. Проте, саме вони є важливими наявними свідками давноминулих часів, є неписаними джерелами, на підставі яких ми

Д-р Володимир Бемко

БЕРЕЖАНИ — БЕРЕЖАНЩИНА

ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС

Бережанська Земля, з мальовничими узгір'ями, на яких розташувалися села, із старовинними дерев'яними церковцями, покрита задуманими борами, лісами та ярами — це подільська Швайцарія. Золота Липа,пливучи серед завітчанних лугів, в'ється в ярах, вилискуючи на сонці водами, наче сріблом...

Від древніх часів, аж до нинішніх днів на тій землі йде завзята боротьба: давно — з ордами кочовиків, татар, турків, тепер — з захланними сусідами. Земля, напоєна кров'ю синів, що впали в її обороні.

Під час Визвольних Змагань 1918 — 1920 рр. річка Золота Липа багрянїла від крові. Її береги та узгір'я були зриті гранатами, скороджені кістками, вкриті могилами синів-героїв. Там слава героїчних боїв Українських Січових Стрільців (УСС-ів) у 1916 р., бої на Лисоні — під с. Конюхами. Там побоевища Української Галицької Армії 1918 — 1919 рр. Там сліди вкритих славою відважних змагань І-ї Бригади УСС-ів, 3. Бережанської Бригади та 7-ої Львівської Бригади УГ Армії під час Чортківського наступу проти ворожих військ ген. Галєра. Влітку 1919 р., фронтовим наступом через горби Лисоні здобули Бережани - мабуть безприкладний в історії бій і безприкладна перемога.

Ще докладно не відоме минуле цієї землі. Скільки скарбів ще чекають там археологів ! . . Її тасмниці вичікують свого слухного часу.

Звідти, з мурів найдавнішої гімназії Галицького Краю вийшло чимало відомих науковців, поетів і видатних діячів.

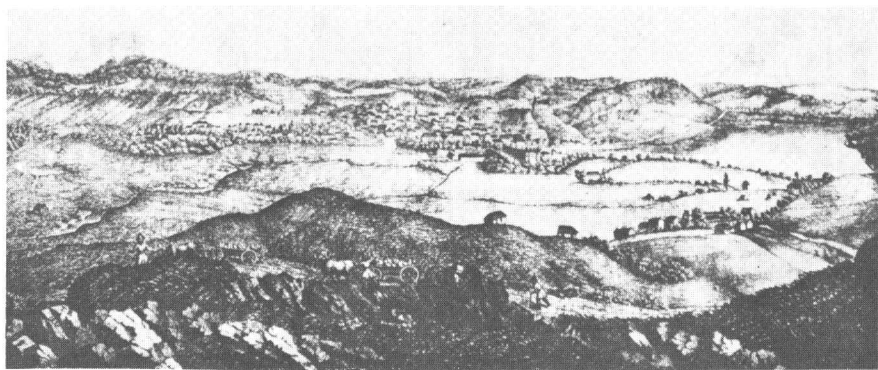
Українська історіографія досі мало передала з минулого Бережанщини. Сусіди залюбки затирали сліди минулого цієї землі з княжих часів. Польські історики починають історію Бережан щойно від XV ст. До речі, початків оселі Бережани треба шукати в часах Теробовельського князівства та Галицько-Волинської Держави. Мабуть, за короля Данила вже існувала Бережанська волость. Польська історіографія стверджує, що Бережани були селом, але через своє розташування на торговельному шляху, що проходив із сходу на захід, стали осередком волости, а згодом і осідком вірменської колонії; вона мала тут свій торговельний склад.

Вірмени, один з найстаріших народів на східних межах Європи (початки їхньої історії сягають 600 років перед народженням Христа), жили на пограниччі Азії. Через цю країну проходили народи з Азії в Європу і проходячи, розшарпали високо розвинену вірменську культуру. В нових часах Вірменію роздерто на три часті: одна потрапила під Москву, друга — Туреччині, а третя — Персії. Добрі сусіди хотіли мати Вірменію, але без вірмен... Вперше вийшли вірмени з рідної землі в часі сарацинської навали. Багато з них появилось у княжій Русі. Тут вони брали участь в походах київських князів. Згодом стали про-

відниками купецьких караванів на далекий Схід. Це були перші колоністи на наших землях, значно давніші від німецьких, яких покликав король Данило, будуючи Холм та Львів. Є згадка про вірменина — прибічного лікаря князя Мономаха. 1). Життя зблизило вірмен до Руси. Зміна настала у половині XVII ст. В наслідок релігійної унії з Римом, поляки стали ближчі вірменам, чим православні русини.

На південний схід від Львова, над Золотою Липою, розкинулось місто Бережани. Воно оточене вінком лісів та горбів: Лисоня на сході, курянські та підвисоцькі ліси на заході, від полудня Бабина Гора, а від півночі — гора Сторожисько та один з найбільших на землях Західної України став. Околиця вкрита дубовими, буковими і частково сосновими лісами. Про початки міста та його назву важко щось певно сказати. Безсумнівим є одне — його початки сягають княжих часів.

Назву „Бережани” виводять від слова „береги”. З півночі на південь перетинають Бережанщину річки, що впадають в Дністер: Золота Липа із допливами Ценівкою і Коропцем. Підсилювана багатьма потічками з лісів, Золота Липа творила на багатокілометрових просторах багна, ставища та мокляки, де ховалося населення від ворожих набігів. Хто знає, може тому люди і назвали річку „Золотою”?.. Яр, що простягається від м. Дунаїв, через села Біще, Гиновичі, Жуків, Бережани і далі на Підгаєччину, творив сотні років тому суцільне велике озеро. З часом воно висихало, залишаючи стави в Урмані, Біщу, Шумлянах Малих, Бережанах, Потуторах, Саранчуках. Став на сіножатах теперішньої Адамівки (передмістя Бережан) займав простір близько 800 моргів.

Бережани, гравюра з 17 стол. Літографія Піллера у Львові.

Над околицею панували горби: Звіринець — 410 метрів височини, Лисоня — 399 мт., Сторожисько — 396 мт., Бабина Гора — 411 мт., Попелиця над с. Шибалин — 443 мт., і Біла Гора — 429 мт. З верхів було видно далекі околиці Рогатина на заході, а на схід аж поза Козову. Горбки в інших селах, як Віхи біля с. Саранчук, або гора Козакова біля с. Мечищів та згадані горби біля Бережан сприяли обороні від несподіваних нападів ворога.

Оселі будовано на узгір'ях, а багна перетинали греблями, що збереглись до наших часів. У княжу добу були укріплені села: Будилів, Гиновичі, Куропатники і Урмань. Недалеко Бережанської волости були боярські оселі Псари, Помонята, Болшівці, Конюшки, а далше великий, княжий Галич — це сусідство, очевидно, додатньо впливало на розвиток Бережанщини.

Дехто виводив назву Бережани від слова „бережи” (проф. Бергім. Альойз Штайнер), мовляв, ще й нині це оборонний осередок через непрохідні ліси та багна. На горі Сторожисько, мабуть і був постій княжої сторожі. На схід від Бережан, с. Городище могло бути першим оборонним пунктом для Бережан. Народ і досі вживає назви „Бережини”. Однак, із цією теорією погодитися важко, хоч би й тому, що на Бережанщині прийнятий вислів „хай Бог стереже”, а не „береже”.

— * * * —

Після трагічної та несподіваної смерті останнього галицько-волинського князя, Юрія Тройденовича 1340 р., Галицько-Волинське князівство стало об'єктом суперечок між „сусідами”. З претенсіями на наслідство виступив номінальний „зверхник” всієї Русі, татарський хан Узбек, а потім литовський князь Любарт і угорський король Карло Роберт. Але всіх випередив свояк покійного князя, польський король Казимир, який зайняв Львів і прилучив Галичину до польського королівства. По смерті Казимира Галичина припала його наслідникові Людвигові, королеві Угорщини і Польщі. Людвиг послав до Галичини шлезького князя Володислава Опольчика, як свого намісника, а по семи роках прилучив Галичину до Угорщини (1377 р.) Двадцять років пізніше молодша дочка Людвигу, польська королева Ядвіга „відібрала” Галичину і знову прилучила її до Польщі. Те „відібрання” пройшло без особливих труднощів, бо галицькі бояри були невдоволені угорською владою. З того часу на руські землі почав напливати польський елемент.

Польські королі, нехтуючи правами дотеперішніх власників, роздавали землю польській шляхті. І так, хоча князь Володислав Опольчик подарував село Поточани Миколі Адамцові в 1375 р., король Ягайло в 1430 р. подарував те саме село Поточани римо-католицькому архієпископові Львова Іванові, та ще й додав до цього село Рекшин і містечко Дунаїв. Через сто років король Жигмонт III подарував Бережанську волость Миколі Сенявському з привілеєм замінити село Бережани у місто „на магдебурзькому праві”.

„Акт донаційний” (себто дарунковий) був написаний латинською мовою і звучав так: . . . „З нашого відома і волі і за згодою Рад наших дозволяємо із села Бережани, розташованого на львівській землі, утворити і вивершити місто. Мешканців Бережан, усіх, як теперішніх, так і майбутніх, з права польського або руського, на право німецьке переносимо. В межах міста справи кримінальні має судити війт і рішати

їх, згідно з німецьким правом. На користь міста признаємо ярмарки в днях Вознесіння і св. Петра та крім цього, звичайні торги кожної п'ятниці в тижні..."

До Бережанської волости належали тоді села: Бережани, Біще, Куропатники, Урмань, Гиновичі, Жуків, Лісники, Лапшин, Посухів, Дрищів, та Шумляни. Польські історики підкреслюють, що Бережани були в ті часи селом, у якому Микола Сенявські застав дві церкви. 2).

У записках з XVI ст. знаходимо такі назви осель: Бзезані, Леснікі, Жуков, Діще (Дібще?) — власник Гієронім Сенявські; 3) Посухів, Лапшин, Гиновичі, Підвисоке, Шумляни — власник Іван Сенявські; Нараїв — власник Микола Висоцький; Поручин, Біще — власник Іван Свірський; 4) Рогачин — власник Бенедикт Нараївський; Конюхи — власник Станислав Вендлінський; Мечищів — власники Потоцкі; Куропатники — власник Чуловський; Куряни — власники Микола і Іван Курянські; Будилів — власник Петро де Зборів.

Дивним-дивом не згадано про села Вербів, Шибалин, Стриганці та Рекшин. Село Стриганці існує від 1578 р., але церкву побудовано там щойно в 1731-у році, а в сусідньому селі Рекшин аж через два роки. Усний переказ мешканців с. Шибалина подає, що в 1615 р. татари спалили в селі дерев'яну церкву — отже с. Шибалин мусіло вже існувати в XVI ст. По якомусь часі Шибалинці збудували нову дерев'яну церкву, що простояла до 1900 р. У вісімдесятих роках минулого сторіччя парох села о.Віктор Білінський кожного року в день празника ходив з процесією на місце першої татарами спаленої церкви та згадував у молитвах давнє, страшне татарське лихоліття. Наслідник о. В. Білінського, о. Микола Садовський у 1901 р. — 1902 р. збудував на місці дерев'яної церкви муровану, що її так дуже пошкоджено під час першої світової війни. Пізніший парох о. Дмитро Мигоцький повністю відремонтував ту церкву. Попри спалену татарами церкву, в давнині проходив широкий шлях з Бережан на схід, в напрямі Тернополя. В новіших часах австрійський уряд проклав новий шлях, „мурованку", що проходив у трохи іншому місці. Інші польські джерела подають дальший список осель:

КАПЛИНЦІ — село над рікою Стрипою, з 300-морговим ставом. Під час польсько-турецької війни, в другій половині XVII сторіччя, турки знищили греблю на тому ставі. Селяни самотужки побудували нову греблю, а щоб роздобути потрібний матеріал, вони розбирали свої господарські будинки. Через направлену греблю проскочили в атаці польські гусари і розбили турків. В нагороду село було звільнене від панщини, а за користування землею селяни платили чинш. 5)

КОНЮХИ — село на границі Поділля. В давнині це був оборонний город, з монастирем оо. Василіян. Назву села виводять від роду селянських робіт „в хосен" засновника села. 6) Назву „Конюхи" виводять з того, що до сільських робіт належала служба нагляду над кінськими табунами на королівських чи панських землях. Було чотири роди тієї служби:

- а.) конюхи — доглядали робочих коней;
- б.) стадні — наглядали над кіньми, якими селяни обробляли власні поля, але коні належали панові;
- в.) конокормці — селяни мали прогодовувати панські коні;
- г.) кобильники — наглядали над табунами.

(В польськ. словнику є слово „конюши” — „конюх”. Треба прийняти, що назва „Конюхи” є наша, що свідчить про постання села ще перед польською займанщиною).

КОТІВ — оселя з великим ставом над Золотою Липою та оборонним городком. Сліди оборонних валів були помітні перед другою війною.

КУРЯНИ — село розкинене серед лісів, по правій стороні мурованки, що йде з Бережан на Рогатин. По західній стороні мурованки був став, а за ним серед лісів фільварок. Засновником села був нібито Іван Висоцький. На колишнім ставі, нині сіножаті та слід від греблі.

ЛАПШИН — давня оселя — тут був колись монастир оо. Василіян про який згадують ревізії ігуменів з 1724 р.

ПІДВИСОКЕ — оселя стара, король Жигмонт III надав селу привілей заснування міста на німецькому праві.

ПОСУХІВ — з південної сторони Бережан; це був оборонний городок, який з прилеглим великим ставом охороняв доступ до Бережан з південного боку. Старенька дерев'яна церковця згоріла за першої світової війни. В 1916 р. — місце постою команди полку Українських Січових Стрільців. У селі є цвинтар УСС-ів, які полягли в боях на „Лисоні” в 1916 р.

ПОТОЧАНИ — оселя, виникнення її сягає княжих часів.

ПОТУТОРИ — село, побудоване на горбовинах. На південній стороні села був став, який спущено в XIX ст. В інвентарі з 1698 р. сказано про простір фільварку та кількість робочої селянської сили.

ШАРАНЧУКИ звані **САРАНЬЧУКИ** — належать до найстаріших осель. У документах з 1416 р. оселя звалася „Шаранчуки”. Там був 400-морговий став, що боронив доступу до городища Котів. У селі була папірня, з якої нині залишилася тільки назва ґрунтів — ниви „на папірні”.

ТАУРІВ — про село є згадка в документі з 22 березня 1599 р., в якому римо-кат. архієп. Іван Саліковскі віддав село в досмертне користування Йосифові Дорожинському. 7).

УРМАНЬ — про оселю сказано в записі з 1448 р. Дмитро зі Спикльос, син Грицька Курдийовича, вписав оплату по 12 кіп грошей від кожодчасного спусу урманського ставу для Домініканського монастиря у Львові. 8).

ЖУКІВ — грамотою з 8 лютого 1420 р. король Ягайло надав німецьке право селам Жуків і Дрищів. Власником сіл був Іван Лабонта.

БІЩЕ — Односельчанин проф. Йосиф Відаєвіч, доказує, що

цю оселю заснував шляхтич Іван Боц у 1339 році. Від його імени пішла й назва села. Він подає, що Боц з допомогою оо. Домініканів організував римо-кат. парохію та збудував костел. Коли ж прийшов до влади король Ягайло, в околиці був побудований так зв. „королівський шлях”, який з часом відіграв роль в посиленні торговельного руху в тих сторонах. Коли Іван Боц постарівся, з того скористувалась його сусідка Кляра Романовска, зробила „наїзд” на Біще, прогнала Боца, а село забрала собі. На процесі за власність виграла Романовска. Рід Романовських вимер в початках XVI ст., їхнє майно перейшло до Потоцьких. 9).

За іншим джерелом — оселя Біще є однією з найдавніших осель; Початки заснування не відомі. Римо - кат. парохія існувала вже в 1339 році, стояв уже й мурований костел, з оборонними валами, а з двох сторін забезпечений ставом. Врешті те джерело говорить, що на розпорядження римо - католицького архієпископа Івана Стрепи у Львові, парох римо - католицької парохії в Біщу був зобов'язаний платити десятину римо-кат. парохії в Бережанах. 1675 року м. Бережани разом із костелом, було зрівняне з землею під час татарського нападу. 10)

Як бачимо, ці два джерела —не погоджуються між собою. Казимир Великий, захопивши Галицьку Русь, не усталював римо-кат. ієрархії; тут і там побудовано костели. Лише його наслідник, угорський король Людвік, заснував римо-кат. архієпископство в Галичі і три єпископства: перемиське, володимирівське і холмське. Його намісник на Русі, Володислав Опольчик, звернувся до Риму з проханням перенести римо-кат. архієпископство з Галича до Львова з огляду на небезпеку татарських і турецьких нападів. Першим архієпископом римо-кат. у Львові був Іван з Ряшева аж у 1416 році. Виринає питання, який же римо-кат. архієпископ із Львова міг у 1339 р. доручити і наказати римо-кат. парохові в Біщу платити десятину з доходів, римо-кат. парохії в Бережанах?

Польські історики стверджують, що з приходом Миколи Сєнявського до Бережан, там були дві церкви. Римо-кат. костел „фару” збудовано в Бережанах аж у 1600 році. Отже римо-кат. парохії до того часу в Бережанах взагалі не було. Кому ж тоді платив римо-кат. парох з Біща, починаючи від 1339 р., десятину?

Богдан Януш у праці під заг. „Пшешлосць і забиткі воєвудства Тарнопольского”, пише: „похід польського елементу на руський схід значили, з однієї сторони, оборонні фортеці (замки), а з другої сторони — костели. На початку XVII ст. кількість костелів на території воєвудства досягала 45 мурованих костелів, з того три в Бережанщині. 11) Більшість були фундовані у XV та XVI сторіччях. 12).

Народні перекази в Біщу говорять, що як і прадіди переказували, в давнину парохія була в Біщу, до якої належало теж село Поручин. Дерев'яна церква стояла на горі. Згідно з тодішніми потребами — обведена земляним оборонним валом. Ніхто з місцевих не

знав, коли і хто заснував село. Церква згоріла за першої світової війни. У зв'язку з цим виникає питання: звідки взялися на українських землях римо-католицькі костели та яку роль вони відіграли у нашій історії.

Їх початки давні. Вже у XII ст. у Києві був монастир ірландських братів-Бенедиктинів. У XIII ст. місії оо. Домініканів та Францісканів були не тільки у Києві, але й на заході України. В 1345 р. на Галицькій землі була Францісканська „вікарія” до якої належали чернечі доми у Львові, Галичі, Коломиї і Снятині. 13) Промощували дорогу в Україну оо. Францісканам жінки Галицько-Волинських князів, як дружина князя Романа, що була чужинкою, або Констанція — дружина князя Лева. 14) Коли ж Галичину остаточно прилучено до Польщі, тоді... „Франціскани стали однією з головних підвалин, що на них спиралась діяльність короля на ново-забраних землях, в напрямі поширення і закріплення латинської культури і польської державности.” 15)

Вже у XII ст. Київ перевищав пишнотою та багатством не одне із більших міст Європи, бо був торговельним центром, де можна було дістати товари з півночі, продукти візантійського промислу й товари з далекого Сходу. Польща здобула собі розголос на Заході тим, що через її територію провадив шлях в Україну. Як представники латинської віри на Сході Європи, поляки старалися поширити впливи латинської культури на схід, не занебруючи при тому своїх державних інтересів. Цікаву замітку знаходимо в „Кроніці” — Яна Длугоша: „Поляки були проти унії Руси з Римом. Коли папський посол Опізо їхав з королівською короною до князя Данила, краківський єпископ радив йому не коронувати Данила бо русини віроломні люди”... Як знаємо, папський делегат не послухав тієї поради і коронував князя Данила 1253 року в Дорогичині.

-
- 1) Михайло Грушевський — „Історія України-Руси”, т. 5. стор. 250, Книгоспілка, Нью-Йорк, 1955.
 - 2) Александер Чоловскі — Богдан Януш „Пшешлосць і забиткі Восвудзтва Тарнопольского, стор. 23. Станіслав Вішневскі — „Пшеводнік по Бжежанах і околиці” Бжежани, 1935, ст. 67.
 - 3) В Гиновичах вже в 1475 р. стояла стара дерев'яна церква.
 - 4) В Поручині побудовано дерев'яну церкву в 1542 р., а перебудовано її в 1728 р.
 - 5) Е. Броцкі — „Галичане”, Львів, 1830 р., том I.
„Пшияцель домови”, Львів, 1855 р. чч. 1-3. (Допись „Лісєвіч, Вуйт з Каплінец”)
 - 6) Проф. О. М. Леонтович — „Сельські промишленники в Литовско-русском государстве”. Варшавський університет., Ізвестія 1897 г., том 4-8, стор. 130.
 - 7) „Архів м. Львова”, том XXXIX., стор. 353.
 - 8) Стадніцкі — „Львовска Земля в XIV і XV вєку”, Львів, 1863.
 - 9) Проф. Юзеф Відавєч — „З пшешлосьці Буца”, Познань, 1925.
 - 10) Сулімірскі — Валєвскі „Словнік географічни Крулєства Польского”, Варшава, том I. ст. 417.
 - 11) Александер Чоловскі — Богдан Януш „Пшешлосць і забиткі Восвудзтва Тарнопольского, ст. 136.

- 12) Зигмунт Гльогер — „Енциклопедія старопольська”, Варшава, 1958, том I. ст. 66.
- 13) Гр. Лужницький — „Українська церква між Сходом і Заходом,” Філядельфія, 1954, ст. 116, 186.
- 14) Павло Грицак — „Галицько-Волинська держава”, Нью-Йорк, 1958, стор. 185.
- 15) Ян Домбровські — „Рух Францішканські і одроджене Польські в XIII — XIV в. ”, стор. 185.

Місто Бережани за часів Сєнявських

Початком міста Бережан, треба вважати 1530-й рік. Як поставали тоді міста? Існуючому на „праві руському” селу — дозволяв королівський „привілей” на переміну, тобто на заснування міста „на магдебурзькому праві”. Така переміна сталась і в Бережанах. Була ще й інша можливість: спроваджували колоністів, давали їм різні полегші, як звільнення від податків або чиншів на довший протяг часу, дарували їм площі під будову і ґрунти для господарських потреб і т.п. Так було, між іншим з заснуванням Тернополя. В обох випадках засновник міста призначав війта, звичайно це була досмертна посада, з окресленими правами та обов'язками. Потім засновник приділював землю під будову оселі та під свій фільварок. Війт мав доходи з міської лазні, збирав оплати від крамарів і виконуючи обов'язки судді, одержував частину з грошових кар.

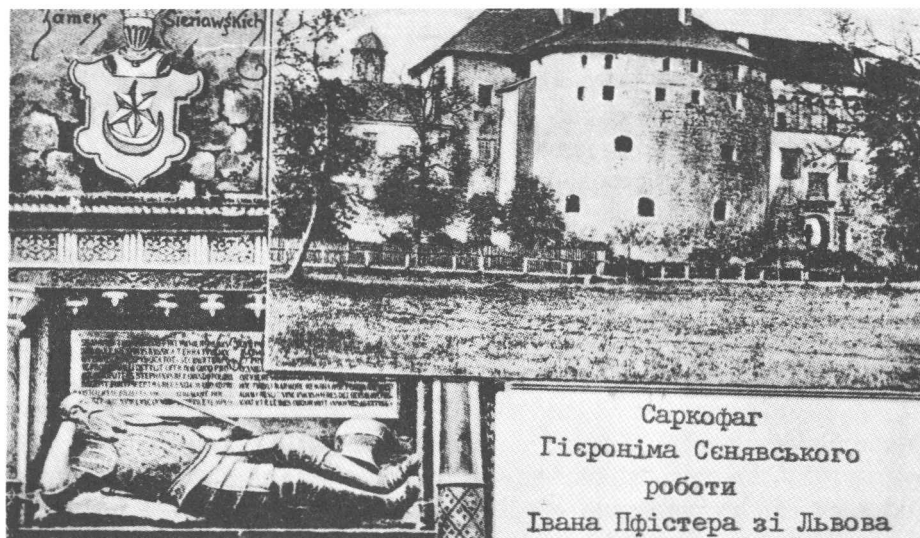
Бережани належали до менших міст. Доми — переважно ліплянки, деякі дерев'яні, на ринковій площі було декілька мурованих будівель. Через часті ворожі напади, що спричиняли руїну, люди не дбали про вибагливість та красу будівель. На ринку стояла побудована ратуша, а в ній поміщувався війт з помічниками, також були тут склади і крамниці. Оборonoю міста була „кріпость” — замок. Місто Бережани можна б в тих часах поділити на три часті:

1. Кріпость — замок з ринком охоронялись валами і частоколом, причому, замок мав окреме оборонне обладнання;
2. У північному та західньому напрямку за укріпленнями розбудовувалось „нове місто” або Містечко;
3. Третя частина — це продовження міста на південь від фортеці, воно одержало назву „Адамівка”.

Бережани розбудовуючись, враховували довколишній терен. У 1570 р. в місті було 250 родин, між ними 4 жидівські. Ринок мав форму чотирикутника, де кожної п'ятниці відбувались тижневі торги. Жидам було заборонено жити в районі ринку, або в сусідстві „Божих храмів”. Тому в ринку мешкали лише християни. В ратуші були приміщення для крамниць, торгували там м'ясні та хлібні крамниці, також були шинки. За приміщення купці платили податок — чинш, висота цього податку для кожного віровизнання була інша, але з часом обставини змінилися і те все вирівнялось. Хоча жидам було заборонено мати власні доми в районі ринку, чи наймати там мешкання, однак за дозволом управи замку купували очевидно за добрі гроші доми на ринку, а то й в сусідстві Божих храмів.

З кінцем XVIII ст. всі дома на ринку належали жидам. У 1660 р. згоріла ратуша. 1705 р. відбудовано нову, покриту гонтою. Питєву воду спроваджували до міста рурами з джерела в лісі: від того пішла назва лісу „Руриська”. З кінцем XVI ст. в місті вже не вистачало будівельної площі, тому призначувано під нові будови площі поза валами міста. Таким шляхом вже 1584 р. постала громада Адамівка. Вулиці міста були багністі, місцями накидувано ріща та галуззя. Бережани були побудовані на торговельному шляху і тому не раз терпіли від нападів татар і турків. Хвиля найстрашніших татарських нападів пройшла у 1488 – 1491 рр., – тоді вся Бережанська волость була зривняна з землею.

В часах Сєнявських оборона краю належала до шляхти. Микола Сєнявські (†1569 р.) відбудував оборонну фортецю з каменю в 1554 р. Його наслідники поширювали її, а один із них, Микола Сєнявські волинський воевода, сучасник і приятель короля Івана Собєського, забезпечив місто міцними валами. Річка Золота Липа двома відногами обіймала саму фортецю, що мала вигляд п'ятикутника і була побудована на дубових палях. Мур від східної сторони сягав 16 метрів товщини. Саму фортецю захищали чотири муровані бастіони, та один равелін. Доступ до неї утруднювали багна, шириною до 800 метрів, так, що тогочасні гарматні стрільна не могли досягнути мурів фортеці, вони сягали не далі як 500 м. Не легко було ту фортецю здобути – вона належала до найбагатших й дуже оборонних граничних фортець. Оборонними валами були забезпечені Адамівка та Містечко. Вздовж валів тягнувся глибокий рів. На валах стояли дерев'яні башти. Оборона валів була приділена цехам. Римо-кат. костел-фара, вибудований на горбі,

Замок Сєнявських у Бережанах.

охоронявся не тільки муром, а й високими валами та оборонною баштою, з якої пізніше зробили дзвіницю.

Під час козацьких воєн 1648–1655 рр. мали побувати в околицях Бережан козацькі загони полковника Кривоноса. Розповідають, що полк. Кривоніс оглянувши з горбів Лисоні розташування фортеці, — залишив її. 1675 р. турки під командою паші Ібрагіма Шишманова, здобули і спалили місто Бережани, але самої фортеці здобути не змогли. 1)

У хроніках міста записано, що в 1625 р. в місті було 414 домів, 339 — християнських і 75 — жидівських. Залога замку мала 50—200 людей. Записник з 1726 р. подає, що на замку було 71 гармат, в тому 24 спіжових, 117 гаківниць, сотки рушниць, тисячі куль та великий припас стрільного пороху. Фортифікацію замку збурено в 1809 — 1812 роках; тоді розібрано два поверхи мурів. Решта лишилася без змін до першої світової війни. 1908 року австрійська адміністраційна влада наказала замок опорожнити, побоюючись, що він завалиться. За першої світової війни мурі замку були частково пошкоджені. Повоєнний польський уряд не цікавився замком. Спершу примістили там військо. Коли ж мурі що раз то більше розсипалися, тоді — щоб рятувати історичну пам'ятку, — варшавський уряд запропонував магістратові міста в тридцятих роках ц. ст. „даровину” замку з обов'язком його відбудувати. Магістрат міста, переконавшись, що кошти відбудови перейдуть суму в 300 тисяч поль. злотих, зрікся „даровини”. За другої світової війни мурі того замку ще більше розсипались.

Рід Сенявських фортифікував замок і старався його прикрасити. Посеред замку була збудована в стилі італійського ренесансу, замкова каплиця св. Трійці, в якій примістилися гробівці роду Сенявських: засновника міста Миколи Сенявського (†1569 р.), Анни Сенявської (†1574 р.), їх сина Гієроніма (†1583 р.), Івана Сенявського (†1583 р.), Адама Гієроніма Сенявського (†1619 р.) Перші три гробівці збудував львівський різьбар Горст, а наступні різьбар Іван Пфістер. У каплиці спочатку був головний вівтар збудований з чорного мармуру. Копула була прикрашена плоскорізьбами в бароковому стилі — зображення патронів роду. В 1901 р. в каплиці поставлено новий мармуровий вівтар, з мозаїковим образом Матері Божої. Під час першої світової війни, порожні саркофаги роду Сенявських, перевезено до Кракова і приміщено на Вавелі.

Вже по війні, тим що звиджували замок Вавель в Кракові, пояснювали провідники походження тих порожніх саркофагів, та розповідали, що під час українсько-польської війни 1918 - 19 рр., українське військо понищило саркофаги і викинуло кістки покійників. Звичайно це були вигадки, які прилюдно вияснив у пресі директор краківського промислового музею Т. Тіль. Його дід ще за австрійських часів був старостою в Бережанах і вже за його часів саркофаги були понищені і пограбовані. Зараз після прилучення Галичини до Австрії в 1772 р.

охоронявся не тільки муром, а й високими валами та оборонною баштою, з якої пізніше зробили дзвіницю.

Під час козацьких воєн 1648—1655 рр. мали побувати в околицях Бережан козацькі загони полковника Кривоноса. Розповідають, що полк. Кривоніс оглянувши з горбів Лисоні розташування фортеці, — залишив її. 1675 р. турки під командою паші Ібрагіма Шишманова, здобули і спалили місто Бережани, але самої фортеці здобути не змогли. 1)

У хроніках міста записано, що в 1625 р. в місті було 414 домів, 339 — християнських і 75 — жидівських. Залога замку мала 50—200 людей. Записник з 1726 р. подає, що на замку було 71 гармат, в тому 24 спіжових, 117 гаківниць, сотки рушниць, тисячі куль та великий припас стрільного пороху. Фортифікацію замку збурено в 1809 — 1812 роках; тоді розібрано два поверхи мурів. Решта лишилася без змін до першої світової війни. 1908 року австрійська адміністраційна влада наказала замок опорожнити, побоюючись, що він завалиться. За першої світової війни мури замку були частково пошкоджені. Повоєнний польський уряд не цікавився замком. Спершу примістили там військо. Коли ж мури що раз то більше розсипалися, тоді — щоб рятувати історичну пам'ятку, — варшавський уряд запропонував магістратові міста в тридцятих роках ц. ст. „даровину” замку з обов'язком його відбудувати. Магістрат міста, переконавшись, що кошти відбудови перейдуть суму в 300 тисяч поль. злотих, зрікся „даровини”. За другої світової війни мури того замку ще більше розсипалися.

Рід Сенявських фортифікував замок і старався його прикрасити. Посеред замку була збудована в стилі італійського ренесансу, замкова каплиця св. Тройці, в якій примістилися гробівці роду Сенявських: засновника міста Миколи Сенявського (+1569 р.), Анни Сенявської (+1574 р.), їх сина Гієроніма (+1583 р.), Івана Сенявського (+1583 р.), Адама Гієроніма Сенявського (+1619 р.) Перші три гробівці збудував львівський різьбар Горст, а наступні різьбар Іван Пфістер. У каплиці спочатку був головний вівтар збудований з чорного мармуру. Копула була прикрашена плоскорізьбами в бароковому стилі — зображення патронів роду. В 1901 р. в каплиці поставлено новий мармуровий вівтар, з мозаїковим образом Матері Божої. Під час першої світової війни, порожні саркофаги роду Сенявських, перевезено до Кракова і приміщено на Вавелі.

Вже по війні, тим що звиджували замок Вавель в Кракові, пояснювали провідники походження тих порожніх саркофагів, та розповідали, що під час українсько-польської війни 1918 - 19 рр., українське військо понищило саркофаги і викинуло кістки покійників. Звичайно це були вигадки, які прилюдно вияснив у пресі директор краківського промислового музею Т. Тіль. Його дід ще за австрійських часів був старостою в Бережанах і вже за його часів саркофаги були понищені і пограбовані. Зараз після прилучення Галичини до Австрії в 1772 р.

замок призначили на військові квартири. У замку помістили полк угорських гусарів. Вояки, шукаючи золота, відчиняли саркофаги, а з костями не дуже то церемонились. Парчами та оксамитами вони чистили зброю... — розповідав колишній староста своїм онукам.

* * *

У згаданий вже книжці Александра Чоловського читаємо, між іншим таке: „... Після розподілу Польщі почалась для замку Сєнявських трагедія. Замкових військ не стало, зброю skonфісковано, гармати перевезено до гуті в Сколім і перетоплено їх на залізо, а частково на перерібку дзвонів. Австрійська влада наказала знищити укріплення. Замкове улаштування перевезено до палати в сусідньому селі Рай, або до Пулав, Ланцута та Вілянова. Замок спорожнів, бо австрійський уряд припинив діяльність чину оо. Комуністів, т. зв. „Бартошиків”, які жили на замку і наглядали над гробами Сєнявських”. У політичному житті старої Польщі рід Сєнявських відіграв чималу роллю. Це відзеркалювалось у хроніці Бережан. У травні 1707 р. коронний гетьман Сєнявські гостив в Бережанах, московського царя Петра I та нашого гетьмана Івана Мазепу. В 1711 р. польський король Август II і цар Петро I держали до хреста Софію — останню з роду Сєнявських.

У тих часах у місті розбудовувався промисел і торгівля. В селах По-сухові та Саранчуках були фабрики паперу — папірні. Полотна з Бережанщини мали добру славу і за кордонами Польщі. Була й склян-на гута, а в лісах випалювано поташ. Релігійні течії теж не оминули Бережанщини; 1570 р. в місті була євангельська громада, а в недалекому селі Куропатниках — унітарії.

Останній з роду Сєнявських, Адам Микола, помер у Львові 1726 р. Тіло перевезено до Бережан. У похоронах брав участь з усією консисторією архієпископ львівський Атаназій Шептицький, якого з великою пошаною вітав у Бережанському замку гетьман Станислав Денгоф, муж Софії — доньки покійного. Ізабеля Любомірська, внучка Адама Миколи, не любила замкових мурів і жила постійно в палаті, в недалекому селі Рай і Бережани перестали бути великопанською резиденцією. Ізабеля мала дві доньки — Александру і Констанцію. Перша вийшла заміж за графа Александра Потоцького в 1816 р. і тоді посі-лість Бережани, стала власністю роду Потоцьких.

Замок занепадав. Зникли рештки дорогих образів, меблів та різно-го устаткування; полотна з мальовилами родових подій Сєнявських по-здирано, з них нашили лантухів — мішків! Новий власник винайняв частину замку для потреб війська, а решту переробив на броварню та магазин. Навіть каплицю мав (як старі розповідали) винайняти жи-дам під горілчаний склад. В тому часі всі саркофаги та гробівниці від-чинено та пограбовано усе, що збереглося та мало вартість. Тільки після довгих і впертих протестів польської громадської думки син Александра, Станислав граф Потоцькі відбудував замкову каплицю до первісного вигляду в 1878-му році. Польські історики хвалять Сєнявсь-ких за побудування фортеці та оборону від ворожих нападів. Але для

нас цей рід започаткував часи польської шляхетчини та поглибив колонізаційний наступ польського елементу на наших землях.

Колонізація наших земель поляками почалась незабаром після смерті останнього Галицько-Волинського князя. Від 1349 р. до 1382 р. йшла затяжна боротьба між Польщею, Литвою і Угорщиною за Галичину і південну Волинь. Доки провадилась боротьба, польські королі старались прихилити до себе боярство та не дражнити населення. Єдлинським „привілеєм” з 1430 р. руських бояр зрівняно в правах з польською шляхтою. Але галицькі бояри не мали на своє боярство княжих грамот. Це використала шляхта, щоб не допустити бояр до шляхетського стану. У висліді були затяжні судові процеси, що тривали десятками років. Хоч і виграв боярин справу в суді, але як не мав збройної сили, не міг добитися, щоб рішення суду було проведене в життя. Частими „заїздами”, що були самовільними грабунками, шляхта захоплювала боярське майно.

- 1) Д-р Маврикій Мацішевські у праці „Замек в Бжежанах” (Тернопіль, 1908 р.) подає: „За весь час існування фортеці, вона була два рази здобута. Через зраду дісталася в руки козакам, а другим разом, у 1665 р., фортеця піддалась шведам. Польща вела війну із Швецією, Туреччиною та Козаками. Король Ян Казимир утік за границю на Шлезьк. Шведський генерал Дуглас без одного пострілу забрав бережанський замок. Припускають, що зимою через замерзлі багна, шведи підтягнули тяжку артилерію, яка загрожувала розбиттям замку. Тому Ст. Потоцькі опікун малолітнього Гієроніма Сєнявського, порадив піддати фортецю”.

Замок Сєнявських у Бережанах. Вид з боку другої відноги ріки Золотої Липи.

Початок колонізації

Павло Грицак у своїй праці „Галицько-Волинська Держава” подає: „В часах Володимира Великого були утримувані дипломатичні і політичні зв'язки з культурним Заходом. Подружжя Володимира зв'язало Русь не тільки з візантійським цісарством, але й з німецьким. Анна була рідною сестрою Теофанії, жінки німецького цісаря Оттона II, яка від імені малолітнього Оттона III управляла німецьким цісарством. Син Святослав був зятем поль. короля Болеслава Хороброго, другий син був зятем шведського короля, донька Премислава була жінкою угорського короля. Під владою Руси за Володимира було ціле Підкарпаття з сільними джерелами.

У зв'язку з посвояченням родів були й граничні спори. В 1209 р. угорський король Андрій прилучив до Угорщини Галичину і прийняв титул „короля Галичини”. Опираючись на посвоячення, по смерті Юрія II Тройденовича йшов спір за ті землі між Польщею, Литвою і Угорщиною. Спір закінчився угодою між Польщею і Угорщиною, а саме: по безпотомній смерті Казимира — дочка Людвіга угорського Ядвіга стане польською королевою, а вслід за тим наші землі будуть прилучені до Польщі.

В столиці Юрія II зчинилась палатна революція, а його в травні 1340 р. отруєно. Казимир захопив Галичину і Західню Волинь, і від 1349 р. до 1382 р. йшла боротьба між Польщею, Литвою і Угорщиною за Галичину і південню Волинь.

Доки тривала боротьба, польський король милостями та полегшеннями старався прихилити до себе боярство, не дразнити населення, боярам підтверджував наділи з княжих часів. Єдлинським привілеєм з 1430 р. руських бояр зрівняно в правах з польською шляхтою. Галицькі бояри не мали на своє боярство княжих грамот, вони й не були придворним урядом, як у Польщі — шляхта. Тому шляхта старалася виключити бояр з шляхетського стану. З того приводу були судові процеси.

Польські королі вважали себе власниками всієї держави. На тій основі роздаровували шляхті землі, не оглядаючись на права попередніх фактичних власників. Той період грабунків, що тривав на наших землях майже до половини XVII стор., польський історик Владислав Лозінський описує так: 1) „Убивали скрито і явно скрізь у домах, на дорогах і кінських ринках: під час „сеймиків”, з'їздів, бенкетів, навіть під час судових розправ убивано безкарно”. Покривджені бояри втікали до татарів і спроваджували їх, або організовували збройні ватаги та нападали на шляхтичів, щоб відплатити їм за кривду. За шляхтою — першими колонізаторами, що хмарою посунули на українські землі, були Домінікани і Франціскани, які під покришкою „місійної праці” — закріплювали латинську віру і польську державність. Після захоплення українських земель польське духовенство вважало, що православна ієрархія вже не існує, а православні єпископства

треба обсадити римо-католицькими прелатами. В Галичі створено римо-католицьку єпархію, згодом 1412 р. перенесено її до Львова. В Перемишлі силоміць забрану православну катедру перехристили на римо-католицьку. 2)

- 1) Владислав Лозиньскі— „Жице в польскіх давних часах” стор. 13. Львів, 1931 р.
- 2) Павло Грицак — „Галицько-Волинська Держава” стор. 134, Нью-Йорк, 1958 р.
Д-р Микола Чубатий — „Українська Католицька церква” стор. 8. Регенсбург, 1946 р. Ян Домбровскі — „Рух Францішканскі і одроджене Польскі в XIII і XIV в.” стор. 185.

Бережани, загальний вид з півночі.

Бережани, загальний вид з півдня.

Церкви і Церковні Братства

Важко уявити структуру церковного життя у древній громаді Бережани, бо немає джерельних матеріалів, не говорить нічого і чужа історіографія. Польські історики хоч неодносторонньо, подають, що з приїздом роду Сенявських до Бережан, там були дві церкви. Одна в селі Бережани, друга звана „Монастирком” — у лісах села Лісники, які належали до Бережанської парохії.

Ревізійний звіт ігуменів з 1728 р. повідомляє, що засновником монастиря був о. Йосиф Перебігайло. Ігумен того ж монастиря о. Гедеон брав участь у соборі в Уневі 1711 року.

Інші польські джерела згадують про існування трьох церков. За міськими записками, найдавнішою церквою в Бережанах була дерев'яна церква св. Юрія. Вона стояла на перехресті вулиці, що провадить з ринку в напрямі ставу (за австр. часів звалась — „Львівська”), та вулички, що йде понад потоком при міських ятках (продаж м'яса) на новий ринок. При тій церкві був цвинтар, що у 1756 р. був переповнений і замкнений. Церкву розібрали в 1784 р., а парохіян прилучили до парохії св. Тройці. У вісімдесятих роках минулого ст. при будові міських яток на новому ринку натрапили робітники, копаючи рови під фундамент, на давній цвинтар. Тоді викопали багато людських кісток, зібрали їх і поховали на новім цвинтарі, при вул. Райській. Там де найшли кістки покійників, там був цвинтар колишньої церкви св. Юрія. Другою парохією була церква св. Тройці на ринку. Первісно була це дерев'яна церковця, яку (за міськими записками) перебудовано в 1626 - 1637 рр., а в 1748 р. вона завалилась. Власник маєтку Бережани, князь А. Чарторискі, розпочав її відбудову, яку завершила кн. Ізабеля Любомірска 1768 року. Нова церква була міцної будови. Дехто з польських історіографів твердить, що ту церкву перебудовано з магазину вірменських купців, але це не відповідає правді.

Відбудована кн. Любомірскою церква згоріла. Відбудовано її потім у 1810 р. в готично-ренесансовому стилі, з квадратною куполою. При головному престолі були мощі св. Івана Хрестителя — ручка у позолоченій коробці, що мала форму домовини та була прикрашена коралевою куполою. Про історію мощів довідуємось з окремого документу, з печатками царгородських імператорів та Патріярха. Мощі, що були спершу в скарбниці Сенявських, передав церкві кн. А. Чарторискі. У замковій каплиці, був чудотворний образ Богоматері, званої Римською Божою Матір'ю, що його привіз з Риму на початку XVIII ст. Александер Сенявскі, як дарунок Папи Римського. В 1831 р. ікону перенесли в процесійному поході з каплиці до церкви св. Тройці на ринку. Ікона славилась чудесами, повернувши зір міщанинові Шовгінієву і оздоровивши міщанку з Козови, доти паралізовану. 1) У 1893 — 1903 рр. церкву розібрано, а на тому ж самому місці побудовано більшу церкву три-банну у виді хреста. Нову церкву не встигли остаточно викінчити до початку другої світової війни: не було сходів

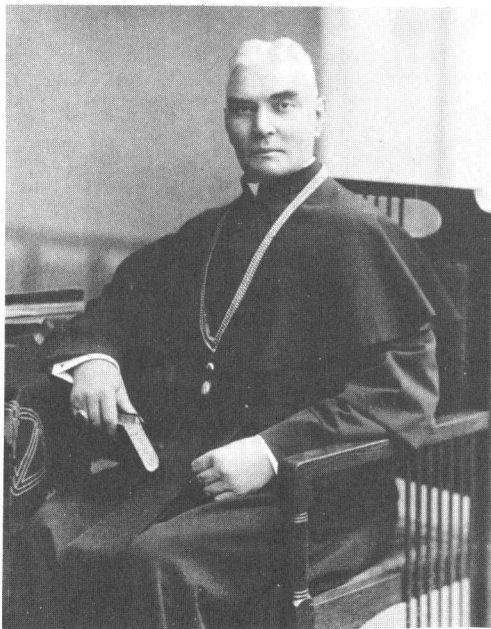
Бережани, частина ринку з боку церкви і костела.

Бережани, ринок, по середині славна гімназія в ратуші на першому поверсі, подальше став, а вище залізничний шлях до Львова.

на хори у бічних навах, не було і стінного розпису. Третя дерев'яна церковця збудована в 1584 - 1610 рр. стояла на Адамівці, що творила окрему парохію св. Миколая. Та церковця збереглась в часи обох світових воєн. Парохію Адамівка прилучено до парохії св. Тройці в 1785 році.

У минулому при кожній церкві були цвинтарі, на яких ховали померлих парохіян. У 30-тих роках нашого сторіччя випадково натраплено на сліди чималого такого цвинтаря при вул. Райській. Там була площа приблизно в 10 - 15 гектарів, що тягнулась півдугою, рівнобіжно з вулицею Містечко, межуючи з ділянками міщан. За австрійських часів на цій площі був овочевий сад і військова лікарня. Польська влада побудувала недалеко лікарні мешканеві будинки для військовиків, так зв. „Офіцерську оселю”. У 1930-тих роках В. Кореньовський і Н. Алтайн, що мешкали при вул. Містечко, по сусідстві з офіцерською оселею, купили там ділянки землі під будову домів для себе. Копаючи фундаменти, робітники знайшли кам'яні надгробні плити, а під ними рештки спорохнявілих кісток. Написів на плитах не було. Польська адміністрація, яку про знахідку зразу ж повідомлено, не цікавилась нею і власники ґрунтів використали каміння на будову фундаментів.

О. крилошанин Теодор Кордуба,
парох м. Бережан.

Так несподівано натрапили на слід старовинного цвинтаря. Тодішній старенький парох міста Бережан о. кан. Теодор Кордуба, розповідав, що — як говорили йому найстарші парохіяни — на тій площі у давнині мала стояти церква. В 1674 р. через Бережани переїздив бельгієць, інж. Вердум, що разом із французьким інженером Боплянном подорожував по Україні. Він у своїх записках пише, що в часі його перебування в Бережанах там були 4 церкви та 3 костели. Хто знає, чи народний переказ, про який згадує о. Кордуба, не відповідає правді? До костелів інж. Вердум, мабуть, зарахував римо-католицьку фару, замкову каплицю та монастир оо. Бернардинів, а до церков: св.

Юрія, св. Тройці, св. Миколая на Адамівці, і можливо, церкву при вул. Райській. Насправді ж до парохії Бережани належало село Лісники з „Манастирком”, але для чужинця це вже було поза територію міста.

Польська окупація викликала на наших землях занепад церковного життя. Польські королі присвоїли собі право назначати православних єпископів і митрополитів. Тих, що їх призначив король, висвячувано без спротиву, хоча серед кандидатів траплялися негідники, неуки, а то й аморальні люди. В наслідок цього, ширився брак освіти та незнання правд віри, як серед вищого, так і нижчого духовництва. Слід додати, що королівські „надання” на єпископські престולי роздавано по протекції, згідно з засадою „хто більше заплатить”. Освіченим боярам не подобалась темнота українського духовництва, і вони переходили на протестантизм або і латинство, а їхні діти виховувались здебільшого в єзуїтських школах, очевидно в латинському дусі.

Цей прикрий стан викликав серед українського громадянства намагання піднести нашу церкву з занепаду. В тому напрямку почали діяти церковні братства (у Львові засновано братство в 1439 р.) та окремі одиниці, як князь Константин Острожський, який у 1580 р. заснував Академію в Острозі.

— * * * —

У Бережанах перше братство постало 1600 року при церкві св. Миколая на Адамівці. Його статут затвердив львівський єпископ Гедеон Балабан. У 1683 р. заклали братство при церкві св. Трійці. Єпископ Варлаам Шептицький під час місцевого собору, що відбувся в Бережанах у 1710 р., затвердив статут братства і визнав право нагляду над

Бережани, парохіяльна церква св. Трійці.

Дві сестри Кліма й Ольга Шараневичівні на тлі Бережанського ставу. Вид на гору Сторожисько, на долі передмістя Сілко, що розтягнулось вздовж ставу.

його діяльністю за кожним парохом тої ж церкви. Приступаючи до братства, міщани вплачували по шість грошів, а бояри і шляхтичі по 12 грошів. Братство мало опікуватись церквою, убогими і хворими. Воно платило всі витрати на парохіяльну школу та лікарню, братчиків обов'язувала взаємна допомога, а незгоди між ними полагалось вирішувати полюбовно. Щороку відправляли три Богослужби за померлих братчиків, а дві Богослужби за відкуплення гріхів. По відправах були спільні обіди для священників, братчиків і бідних з парохії. Братчики вибирали з поміж себе „старшого”, у його домі відбувалися сходи і наради з яких списували протоколи. Окремо вибрані два братчики завідували касою братства.

В нових вже часах були в наших церквах братства мужчин, жінок і молоді, але їхня діяльність мала інший характер. Звичай відправи Богослужби за померлих членів братства зберігся. В Бережанській парохії рік-річно відправлялись братські Богослужби, а потім всі члени були учасниками спільних обідів. З певністю можна сказати, що постановлення церковного братства в Бережанських парохіях, було викликане непримирливою поведінкою римо-кат. клеру. Але вплинули на це і сусідні культурні осередки. Найближчими були: Рогатин, Стратин, Підкамінь. У Рогатині було церковне братство, також у Підкамені, що в тих часах було містом (сьогодні це село віддалене на 6 клм. від Рогатина). У Стратині була друкарня єпископа Балабана, в якій друкували церковні книги. Ті близькі місцевості мусили мати свій вплив. На Бережанщині були монастирі оо. Василіян у Лісниках, Лапшині, Мечишові, Рибниках, Кривім, а в XVII ст. теж у Краснопуці 2).

В анналах м. Львова є згадка; — коли гетьман Богдан Хмельницький по битві під Пилявцями рушив на захід, серед поляків у Львові настала несамолюбна паніка. Вони на кожному кроці бачили шпигунів та небезпеку зі сторони українців; за мурами монастиря оо. Бернардинів — мучили і катували неповинних міщан, переважно церковних братчиків. У Львові ходили чутки, що в Бережанах організувався відділ партизан в силі 70 одчайдухів, які поспішали спалити Львів. Спираючись на таких безглузких сплітках і доносах, Сенявські у Бережанах наказав повісити 15 міщан та двох православних священників запідозрених у симпатіях і прихильності до козаків. Напевно там таки діяла якась ворожа польській шляхті українська організація, могло нею бути й церковне братство, що зганяло сон шляхті та польському клирові 3).

- 1) О. Николай Вояковский — „Шляхами наших прочан”, „Америка” ч. 132, з 9 серпня 1963 р. Філадельфія.
- 2) Рід Балабанів зберігся до наших часів, але вже спольщений. Перед другою світовою війною жив у Львові окуліст д-р Теодор Балабан. Він гордився своїми предками, які були українськими владиками, збирав матеріяли, про свій рід. Від проф. о. д-ра Йосифа Застирця він одержав як причиною до історії роду Балабанів, працю під заголовком „Грамота Єп. Гедзона Балабана, засновуюча церковне братство в Бережанах”. Видана у Львові 1905 р.
- 3) Микола Голубець — „За український Львів”, „Новий Час”, 1927 р.

К о с т е л и

Правдоподібно, організація римо-кат. парохії в м. Бережанах натрапила на якісь, точніше не відомі нам, перешкоди. Парохіяльний костел фару в готичному стилі постройла Ядвіґа Сєнявска в 1600 р. Цей костел під час татарського нападу в 1675 р. згорів, відбудовано його в 1679 - 1685 рр. Можна вважати, що римо-кат. парохія постала в Бережанах аж з кінцем XVI ст.

Рівно через сто років від часу даровини Бережанської волості Миколи Сєнявському, його дальша наслідниця Уршуля Сєнявска почала будову другого костела оо. Бернардинів. Це було в 1630 р. Будівлю заплановано на горі „Сторожисько”, як оборонну фортецю. Роля оо. Бернардинів спочатку була незначною; вони частково поширювали освіту, а фактично — „перевиховували” православних автохтонів. Треба згадати, що в замку засіли так зв. оо. Комуністи, яких завданням було опікуватись гробами роду Сєнявських та наглядати за замком. Від 1728 р. вони вели в Бережанах якусь, точніше не знану школу 1).

Розпочату будову монастиря оо. Бернардинів, докінчив 1683 року Микола Сєнявскі, волинський воевода. Монастир постройли з каменю, укріплено його високим муром та баштами. В мурах пороблено отвори для дул гармат. Монастир сполучався із замком підземним ходом, тому хоч і стояв поза валами міста, міг завжди боронитись та витримати облогу. Обидві світові війни цей монастир перетривав. За Австрії там провадили місійну польонізаційну діяльність, ченці ходили по селах за так зв. „квестою”, збираючи датки на будову костелів, закладання польських захистів на нашій землі. Наші селяни, з природи милосердні, датків на „Боже” не шкодували, коли ще „братчики” пояснювали, що один є Бог над нами. Щороку 13 червня в монастирі були великі відпусти на св. Антонія патрона монастиря. На відпустах збиралось населення Бережанщини та суміжних повітів. Воно на „св. інтенцію” привозило і приганяло череди телят, овець, баранів, та всякого дробу. Щоб ще більше притягнути населення, отці Бернардини запрошували на те свято декого з греко-кат. о. парохів, щоб допомогли сповідати прочан, відслужити тиху Службу Божу, та запричащати, а часом і виголосити українську проповідь. Тисячі добрих гульденів складали люди на „інтенції” і в тих часах добре велось оо. Бернардинам в Бережанах. Вже по першій світовій війні ігумен того монастиря з висловами жалю згадував та розповідав про ті золоті часи:

„У монастирі жили 2 - 5 монахів-священиків, 2 - 3-ох братчиків, а сам монастир хоч невеличкий, все ж таки мав фільварочок 250 моргів, а на відпустах побожний народ вплачував 3 - 4 тисячі гульденів. Тоді ніхто з нас води не пив, пили спроваджене з австрійських винниць вино замість води”. По першій світовій війні настали великі зміни; українське село перестало їздити і ходити на відпуст св. Антонія та заносити своє добро в чужу ворожу калиту. Знову ж наслані польським

урядом колоністи не дуже то святкували це свято. Відпусти з року на рік меншали, а врешті-решт навіть прошаки-діди та лірники-співаки вже туди не поспішали, мовляв, шкода ходу.

Під час другої світової війни, за німецької окупації, в монастирі примістили школу для „фольксдойчерів” — дітей, яких предки були колись німцями. Під большевицькою окупацією в 1945 р. монастир став поправчим домом для малолітніх злочинців.

1750 року в Бережанах збудовано вірменський костел, що стоїть і в наш час. Відправляли там вірменською мовою у їх обряді. По першій світовій війні в тому костелі завели вже латинський обряд, та польську мову. Парохом костела був свого часу о. Теодорович, згодом вірменський архієпископ у Львові, великий польський патріот ішовініст, знаний із своїх проти-українських виступів.

1) Мацішевські — „Бережани в часах Річ-Посполитої Польської”, стор.10 і далші.

Населення міста Бережан

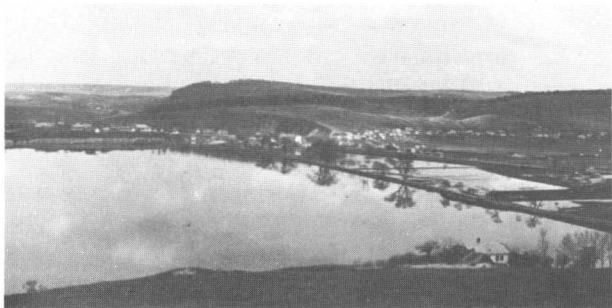
Населення міста творили автохтони, тобто українці, та напливовий елемент — вірмени, поляки та жиди. У анналах міста є багато вісток про Бережанських вірмен, вони торгували волами, сукнами та іншим крамом. Жидам торгівля волами була заборонена. У 1695 р. в Бережанах жило 18 вірменських родин. Що до кількості українського населення, то немає статистичних даних з того часу. Як показують міські записки, русини і поляки творили одну спільну групу, до другої належали вірмени, а до третьої жиди. Русини і поляки займались переважно ремеслом та плекали свої городи, що лежали поза валами міста. Частина з них заробляла фірманками, привозячи різні товари до міста, дехто мав працю в замку. В місті було декілька незалежних родин, як священики, лікар, цирульник, аптекар, також шляхтичі, які працювали в адміністрації замку, або мали в місті власні доми, а за мурами міста — свої фільварки.

Друга група — вірмени, мали на зразок німецького права, свою окрему управу і власні суди. Кожне місто приймало їх охоче, бо були багатими, до того ж добрими купцями. Вони часто подорожували на Далекий Схід, були посередниками при виміні та викупі полонених шляхтичів із татарської чи турецької неволі. Бережанські вірмени теж були посередниками при викупі з татарського полону одного з роду Сенявських і Потоцьких. У Бережанах вірмени мали свій складовий дім. З тим було зв'язане так зв. право складового примусу, яке підносило торговельну заможність міста. Мандрівний купець, переїжджаючи через місто, був зобов'язаний на якись час там зупинитись, свій товар міг продати тільки місцевому купцеві, а потім, заплативши міські оплати, міг їхати далі. З часом вірменських купців ставало дедалі менше, що було викликане різними причинами. Сини та доньки вірменських купців споріднювались із шляхтою, приймали за свої поль-

ські звичаї, польонізувались. Шляхтичеві не дуже личило займатися „ліктями” та „вагою”, тобто торгівлею. Тому вірмени покидали торгівлю, купували, або в посагу набували земельні посілости та змінювали свої родові прізвища. Колишні Кресгуни — почали зватись Кшечуновичами, Чевади — стали Торосевичами і т. д. і тільки темний відтінь шкіри, горбаті великі носи, кучеряве волосся нагадували про вірменське походження.

Жида творили третю групу чи „націю” як сказано про всі народні групи у старих реєстрах. Вони мали своє самоврядування, магістратові міста підлягали тільки в загальних справах, гетта не було; кримінальні справи жидів належали до суду на замку. Родових прізвищ жида до кінця історичної Польщі не мали, а додавали до імени ім'я свого батька 1).

На зорі існування міста Бережан, ніхто не провадив точного обліку населення. В актах міста є загальні дані, що в 1695 р. було в місті 45 християнських і 12 жидівських ремісників. Метрикальні книги смерти та народжень заведено аж у 1785 р. Між ремісниками було найбільше кушнірів, цевців, бондарів і ткачів, були й інші ремісники, як ганчарі, гарбарі, однак не багато. Полотна Бережанських ткачів втішались доброю славою. Ще перед першою світовою війною в Бережанах були дві гарбарні: на Сілку гарбарня та кушнірський варстат роду Боянівських, а при вул. Різницькій над потоком — гарбарня Лаціни. Ганчарі жили в селі Рай та на Адамівці в місті, із своїми виробами вони обїздили ярмарки в околиці.

Бережани, вид на греблю, подальше Хатки і гора Звіринець.

Ремісники організувались у своїх цехах. Статут цеху був затверджений начальником замку. Спочатку в цехах не було віровизнаних різниць, однак поволі з часом, керівництво цехів опинилось в руках поляків-католиків, аж врешті вийшла постанова, що членом цеху може бути тільки чоловік шлюбного походження і католик. Польські мемуаристи зазначають, що це не був шовінізм чи боротьба між двома національностями, а лише релігійна боротьба, однак у кінцевих заувагах таки підкреслюють, що незгода між „русинами” і поляками була вже й тоді. До обов'язків цехів належала і оборона міста. На міських валах кожний цех мав свій відтинок та оборонну вежу. Цех мусів мати відповідну кількість стрільного пороху та свою гаківницю.

Спочатку місто зростало, збільшувалась у ньому і торгівля. Вій-

на козаків з поляками в половині XVII ст. спричинила занепад торгівлі, а зі Сходом вона майже перервалася і вже ніколи не відновилась. Торговельними справами займалися жиди, привозячи товари з Німеччини. У 1708 р. було в Бережанах 99 жидівських родин. Склади і крамниці приміщались в ратуші. 1705 р. у ній було 17 більших крамниць, був шинок з двома кімнатами, м'ясарська і різницька крамниця та продаж хліба, крім того — 16 різних дрібних крамничок. Під ратушею стояли дерев'яні будки і криті столи або ятки. Місцеві торги відбувалися кожної п'ятниці. На торгах йшов обмін продуктами між селом і містом. Гроші мали високу ціну, платили талярами і червоними золотими, серед яких траплялися і фальсифікати. Фінансових інституцій тоді ще не знали на сході, інакше як на заході, де в той час розвинулись сильні і багаті банкові дома. Кредит був слабо розвинений, а відсотки — лихварські. Найпевнішим вкладом грошей у тих часах була так зв. „позичка Кабатові на синагогу”. Туди звичайно йшли церковні і сирітські гроші - вклади. Тією своєрідною „касою” завідували жиди. З кінцем XVIII стор. у їхніх руках опинилася вся торгівля і всі дома на ринку.

Чимале спустошення серед населення міста спричинили пошесті, чуми в роках 1652, 1709, 1760, 1772 і пошесть холери в 1830 р. Про деякі жертви тих стихійних нещасть згадується в міських актах. Слід ще додати, що до початку XVIII ст. міщани не мали родових прізвищ. В актах записувано тільки хресні імена з описом даної особи, ремесла або якоїсь прикмети, як: Михайло — кравець, Іван — малий і т.п.

Погубно відбилися на економіці краю часті татарські напади. Від 1605 р. до 1633 р. половина міст, містечок та осель на Червоній Русі — були понищені, що у висліді, причинилось до повного занепаду господарства. В серпні 1605 р. татари спустошили околиці Тернополя та Поморян, а через два роки знищили знову Поморяни та села Каплинці, Золочівку і Глинну. 1615 р. появились татарські загони в околицях Підгасць і Бережан, а в травні 1618 р. вони знову побували на Бережанщині і Рогатинщині. В актах городського суду у Львові (т. 377 - 379) стверджено, що в 1626 р. татари знищили, між іншими:

Назва оселі	Зачислене як	Округа	Знищення
Будилів	село	Конюхи	100 %
Ценів	”	”	51
Дрищів	”	”	?
Глинна	”	”	54 %
Конюхи	”	”	56 %
Куропатники	місто	”	80 %
Пліхів	село	”	48 %
Урмань	”	”	64 %
Біще	місто	Бережани	100 %
Бишки	село	”	100 %
Гиновичі	”	”	67 %

Демня	”	”	35 %
Козова	місто	”	?
Козівка	село	”	100 %
Куряни	”	”	80 %
Нараїв-Місто	місто	”	47 %
Нараїв-Село	село	”	66 %
Підвисоке	місто	”	80 %
Посухів	село	”	100 %
Поточани	”	”	67 %
Потік	”	”	100 %
Потутори	”	”	71 %
Стриганці	”	”	100 %
Шибалин	”	”	84 %
Вербів	”	”	84 %
Вибудів	”	”	100 %
Жовнівка	”	”	71 %
Жуків	”	”	54 %
Рекшин	”	”	50 %

В часах татарських набігів населення ховалося в замках, фортецях, втікало в недоступні ліси, очерети чи навіть в багнища, в печери, або оборонялось само. 2). Муровані фортеці-твердині находилися м. ін. в Галичі, Підгайцях, Рогатині, Тернополі, Чорткові, Ходорові і в Бережанах. У Бережанській окрузі оборонні місця були в Дунаєві, Глинянах, Козові, Куропатниках, Поморянах; Саранчуки мали невеликий замок, у Котові також, а в Нарасві-місті був високий паркан, що згорів, разом з містом у 1638 р.

-
- 1) Жиди прийшли на Україну двома шляхами: перший вів з полудня і зі сходу, через Персію, Кавказ і Крим; другий — із заходу, тобто з Чехії і Німеччини, відкрився для них близько XI ст. Жидівський історик И. Майзель докладно розповідає про жидів у Польщі. Він каже, що перша історична княжа династія П'ясти захопила владу в Польщі за допомогою жидів. Однак, основна маса жидів, що появилася в Польщі, прийшла із заходу. Перший хрестоносний похід започаткував у 1096 р. погром жидів у західній Європі. Вони почали втікати в Польщу. Король Болеслав Побожний 1264 р. Каліським статутом забезпечив жидам право у великопольській провінції, куди втікали жиди з Німеччини. Король Казимир Великий 1334 р. не тільки підтвердив Каліський статут, але й поширив його на всю Польщу. Жиди підлягали тільки королівському судові, а не церковним, шляхетським чи міським судам. Згодом почало з цього приводу ширитись невдоволення серед населення, почалась хвиля погромів у Кракові, Познані та в інших містах.

На українські землі жиди прийшли з кінцем XIV ст. Вони користувалися національно-персональною автономією, мали окремі громади — „кагали”. (Див. Олександр Брик — „Українсько-єврейські взаємовідносини” Вінніпег, 1961 р., стор. 11, 13 та дальші.)

- 2) Маврици Горн — „Скуткі економічне наяздуд татарських”, ст. 22-29, 45, 183. „Словник Географічни”, т. X. ст. 307.